

ABBÂSÎ İKTİDARININ MEŞRUIYET ARACI OLARAK AHBÂRU'L-ABBÂS VE İSLÂM TARİHÇİLİĞİ AÇISINDAN DEĞERİ

Öznur ÖZDEMİR*
Şule Yüksel UYSAL**

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 02 Kasım 2020, **Kabul Tarihi:** 02 Mart 2021, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2021, **Atf:** Özdemir, Öznur, Uysal, Şule Yüksel. "Abbâsî İktidarının Meşruiyet Aracı Olarak Ahbâru'l-Abbâs Ve İslâm Tarihciliği Açısından Değeri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21/1 (Mart 2021): 293-322.

<https://doi.org/10.33415/daad.820181>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 02 November 2020, **Accepted:** 02 March 2021, **Published:** 31 March 2021, **Cite as:** Özdemir, Öznur, Uysal, Şule Yüksel. "The Akhbâr al-Abbâs as a Legitimacy Tool of the Abbâsîd Caliphate and its Value for Islamic Historiography". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 21/1 (March 2021): 293-322.

<https://doi.org/10.33415/daad.820181>

Öz

Emevî iktidarının son bulmasıyla 132/750 yılında hilâfete geçen ve ikinci İslâm hanedanı sayılan Abbâsîler, yönetimi uzun bir ihtilâl hareketi nihayetinde devralmışlardı. İktidarı devraldıktan sonraki politikaları da ihtilâlin etkisinde olan bir anlayışa göre şekillenmişti. Öncelikli hedefleri hilâfetin kendilerinin meşru

* Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı, oznurozdemir@sakarya.edu.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0003-2379-538X>

** Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, syuysal@sakarya.edu.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0003-4636-0186>
Makalenin hazırlanma aşamasında, Leeds Üniversitesi'nde düzenlenen bir konferansta eser hakkındaki görüşlerimizi dinleyen ve önemine dair yüreklendirici yorumlarda bulunan Hugh Kennedy'ye teşekkür ederiz. Ayrıca, esere ulaşmamızda Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'ne ve katkıları için Allaa Alaaeddin Taljo'ya da müteşekkirimiz.

haklı olduğunu savunmak ve bunu İslâm toplumundaki tebaaya kabul ettirmekti. Bu uğraşları ihtilâl başarıya ulaşana kadar olduğu gibi ilk Abbâsî halifesinin kendisini halife ilan etmesinden sonra da uzun müddet devam etmiştir. Hilâfeti ele geçiren hanedanın meşruiyetini ispat gayesi, bu dönemde yazılan eserlere belirli ölçülerde yansımıştır. Bu eserler arasında, *Ahbâru'l-Abbas* adıyla bilinen ve 1950'li yıllarda Bağdat'ta bulunan bir el yazması, ihtilâl tarihinde önemli bir yere sahiptir. Kaynağa birçok çalışmada başvurulmuş olmasına rağmen, bu zamana kadar Abbâsî iktidarının meşruiyet aracı olarak İslâm tarihçiliği açısından müstakil bir çalışmada değerlendirilmemiştir. Bu makale, *Ahbâru'l-Abbas*'ı yönlendirici ve taraflı bir kaynak olarak ele alıp eserin yazım amacı hakkında bir inceleme ortaya koymak üzere kaleme alınmıştır. Kaynak modern dönemde İslâm tarihçiliğine yöneltilen sorular ve Abbâsî İhtilâline dair tartışmalar ışığında değerlendirilecektir. Çalışma, kaynaktan belirli bölümler içermektedir ve bu bölümler öne çıkan tartışma konuları ile ilişkilendirilerek sunulacaktır. Böylece 3./9. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen bir İslâm tarihi kaynağı, tarih yazımı açısından ele alınarak da'vet, devlet ve meşruiyet ekseninde Abbâsî İhtilâli ve ideolojik tarihçiliğinin analizi yapılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Abbâsîler, Abbâsî İhtilâli, Tarih Yazımı, Meşruiyet

The *Akhbâr al-Abbās* as a Legitimacy Tool of the Abbāsīd Caliphate and its Value for Islamic Historiography

294 | db Abstract

The second Islamic dynasty of Islam, the Abbāsīds, had the caliphate in 132/750 after the Umayyads' collapse by means of a long-term revolutionary movement. After they took over the power, they shaped their policies under the influence of the revolution. Their primary goal was to defend themselves for their caliphate's legitimate right and impose this on the Islamic society. These efforts had continued for a long time after the first Abbāsīd Caliph declared himself "the new caliph" in such a way they had been continued during the revolution. The aim for proving the legitimacy of the dynasty was reflected by the works written in this period to a certain extent. Amongst these works, a manuscript known as *Akhbâr al-Abbās*, found in the 1950s in Baghdad, has an important place in the history of the revolution. Although the source has been referenced in many studies, it has not been evaluated in a study in terms of Islamic historiography as a means of the legitimacy of the Abbāsīd power until now. This article is written to examine the purpose of writing by supposing *Akhbâr al-Abbās* as a manipulative and biased source. The source will be evaluated in light of the new questions to the Islamic historiography and discussions on the Abbāsīd Revolution in the modern period. The study includes specific chapters from the source, and these chapters will be presented concerning the discussion topics. Thus, a source of Islamic history which is dated to the 3rd/9th century will be discussed as well as the history of the Abbāsīd Revolution and ideological historiography will be analysed based on *da'wa*, *dawla* and legitimacy.

Keywords: Islamic History, Abbāsīds, Abbāsīd Revolution, Historiography, Legitimacy.

Giriş

Tarihçilik mesleğini tanımlamak üzere yazdığı eserinde Bloch, “Tanıkların her sözüne inanılmaması gerektiğini polislerin en safi bile bilir”¹ derken şüphesiz herhangi birinin beyan ettiği bir söylemin mutlak doğru kabul edilemeyeceğine ve herhangi bir mevzuda yalnızca aktarılan malumat ile yola çıkılamayacağına işaret etmektedir. “Herhangi biri mürekkeple canının istediğini yazabilir”² şeklindeki ifadesiyle ise tarih biliminin “gerçeklerin yazılması” değil, “tarihçinin gerçeklerinin yazılması” olduğunu göstermek istemektedir. Modern dönemde tarihin bu tanımına başka tarihçiler de işaret etmiştir. Örneğin Carr, tarihi bir kaynağı değerlendirirken onu kalem alan tarihçinin arka planını göz önünde bulundurmamız gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca, tarihin olgularının bize hiçbir zaman saf bir şekilde gelmediğini çünkü esasında bu şekilde var olmadığını belirtmektedir. Ona göre tarihi olgular her zaman kayıt tutanın zihninden kırılarak yansılar. Carr’ın böyle bir tezden çıkardığı sonuç ise, bir kaynak eser ele alındığında ilgilenilmesi gereken ilk şeyin içindeki olgular değil, onu yazan tarihçi olduğudur.³ Yine başka bir yerde, tarihçinin tarihin bir parçası olduğunu açık şekilde ifade etmiştir.⁴ Diğer taraftan tarihçinin yazdığı bir eserin aynı zamanda tarihçinin içinde bulunduğu dönemin akışı içinde oluşunu yansıtması da söz konusudur.⁵ Bu durumda ele alınan metin için iki yönlü bir değerlendirme ihtiyari değil, zorunludur. Carr’dan önce de tarihteki tarafsızlık sorunsalının dile getirildiği görülmektedir. Beard’ın tarihçilerin hiçbir zaman geçmişin nötr bir aynası olamayacağı şeklindeki görüşü bu konudaki gerçeği en iyi şekilde özetlemektedir.⁶

Konu İslâm tarihi olduğunda ise aktarılanların doğruluğu daha da önem kazanır. Çünkü İslâmiyet’e göre Hz. Peygamber’e söylemediği bir söz veya yapmadığı bir eylem isnad isnat etmek büyük günahlardan sayılmaktadır. “Kim benim adıma kasten yalan söyler-

¹ Marc Bloch, *Tarihin Savunusu veya Tarihçilik Mesleği* (İstanbul: İletişim, 2018), 119.

² Bloch, *Tarihin Savunusu*, 120.

³ Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?* (İstanbul: İletişim, 2005), 26.

⁴ Carr, *Tarih Nedir?*, 42.

⁵ Carr, *Tarih Nedir?*, 49.

⁶ Anna Green - Kathleen Troup, *The Houses of History* (Manchester: Manchester University Press, 1999), 7.

se cehennemdeki yerine hazırlansın.”⁷ “Kim yalan olduğunu bildiği halde benden bir söz nakledirse o yalancılardan biridir.”⁸ gibi hadislerin Peygamber’e söylemediği bir sözü isnat etmenin ne denli büyük bir günah olduğunu açık şekilde ortaya koymasına rağmen özellikle de siyasi olaylarda taraftar bulmak, yandaşlarını yüceltip, muhaliflerini yermek adına pek çok söz Peygamber’in dilinden aktarılmışçasına nakledilebilmiştir.⁹ Batıda tarihçiye yöneltilen eleştirel bakış, İslâm medeniyetinde “rical ilmi” şeklinde bir muadilini asırlar öncesinden kendi içinden çıkarmıştır. Bu ilme göre bir rivayetin sahih olması için metinle ilgili öne sürülen şartlar bir yana, hem dini hassasiyetine güvenilen “âdil” hem de rivayeti hafızasında koruyabilme yetkinliğine sahip “zâbıt” kişiler tarafından nakledilmesi gerekmektedir.¹⁰

Diğer taraftan, Hz. Peygamber’in ardından tarihî vakaları gelecek kuşaklara aktarma isteği ile İslâm dinine veri temini yönünde hizmet etme arasında şekillenen İslâm tarihçiliğinin uzunca bir müddet titizlikle ifa edilmeye çalışıldığını belirtmek gerekir. Fakat tarihçinin bir olay örgüsünü tamamlamak üzere zaman zaman zayıf rivayetlere de yer vermesi veya akışı bozmamak için senetlerde kısaltmaya gitmesi, diğer ilim dallarına mensup alimlerce eleştiri konusu olmuştur. Dûrî, muhaddislerin mevzu hadisi zayıf hadisten ayırma ve hadisler arasında güvenilirlik yönünden bir sınıflandırma yapma çalışmalarına karşın tarih yazımında bunun olmadığını ifade ederek tam da bu konuya işaret etmektedir. Bununla birlikte o, tarih yazımının İslâmî ilkelerden, Arap İmparatorluğu’nun kurulmasından, kabileci eğilim ve asabiyet ile coğrafya asabiyetinden etki-

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahih* (Kahire: el-Matbaatü’s-Selefiyye, 1400), “Cenâiz”, 34; Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahih*, “İlim”, 38; Ebu’l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *Sahihu Müslim* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1412), “Mukaddime”, 3; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünen* (Matbaatu Dâru İhyâ’i’l-Kütübî’l-Arabiyye, ts.), “Sünnet”, 4.

⁸ İbn Mâce, *Sünen*, “Sünnet”, 5 ; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnaût (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 30/161-162.

⁹ Bkz. Mehmed Said Hatiboğlu, *Siyasi-İctimai Hâdiselerle Hadîs Münasebeti* (Ankara: Otto Yayınları, 2015). Konuyla ilgili yapılmış özel bir çalışma için bu esere bakılabilir. Ancak burada Hatiboğlu’nun, Peygamber’in gayba dair verdiği tüm bilgileri aynı kategoride değerlendirdiğine ve gelecekte haber veren tüm hadisleri benzer şekilde yorumladığına dikkat çekmek gerekmektedir. Oysa sahih kaynaklarda Peygamberimizin gelecekte meydana gelecek bazı durumlarla ilgili ümmetini uyardığı hadisler bulunmaktadır.

¹⁰ Bkz. Hasen b. Abdurrahman Râmhurmuzî, *el-Muhaddisu’l-Fâsil beyne’r-Râvî ve’l-vâî*, thk. Muhammed Acâc el-Hatîb (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1391), 403-405.

lendiği görüşündedir. Ona göre bu sebeplerle tarih rivayetleri, cahiliye döneminden arta kalan “kıssa üslûbu” ile “isnad üslûbu” arasında yol almıştır.¹¹

İslâm devletinin büyümesi ile birlikte yöneten sınıf ile yönetilen sınıf arasındaki mesafenin de büyümesi, tarihçinin (o zamanki tarih anlayışına göre) büyük ve önemli şahsiyetlerin tarihini yazma eğiliminde oluşu, tarihçiyi yönetime ve daha sonraları ise “saraya” yakın bir konuma taşımıştır. Tarihçiler anlatımlarını ister istemez hükümdarların veya belirli bir hanedanın etkisinde gerçekleştirmek zorunda kalmışlardır. Bu doğrultuda İslâm tarih yazımının bir problemi olarak Dûrî'nin sunduğu nokta, tarihin hâkim aileler temel alınarak yazılmasıdır. Dûrî bu prensibin önemli negatif sonuçları olduğunu savunmaktadır. Bunlardan biri tarihin birbirinden kopuk silsileler şeklinde ortaya çıkmasıdır. Ona göre ayırıcı hatların altının çizilmesi ile olayların arkasında gizli bulunan sürekli etkenler ve akımlar okuyucunun gözünden kaçmaktadır.¹² Oysa bu etkenler büyük değişimlerin anlaşılabilmesi için önemli ve gereklidir. Yalnızca etik açıdan değil, dinî bakımdan da tehlikeli olmasına rağmen kuralların açıkça çiğnendiği gözlemlenen bu “hatalı tarihçiliğin” öncelikle tarihçilerin yükselen yönetici takımına yakın bir mevkide ve onların himayesi ve gözetimi altında eser vermelerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Diğer taraftan bir kırılma ve bölünmüşlük içinde herkesin hak talep ettiği bir ortamda kendi tarafını yüceltme anlayışı ile, bazen de hataya düştüğünü fark etmeden, bazı hadis ve rivayetlerin öne çıkarılması bazılarının göz ardı edilmesi durumu da söz konusu olabilir. İşte tüm bu görüşler modern dönemde tarihçiliğe yöneltilen soruların İslâm tarihçiliğine de sorulması ile ortaya çıkabilecek hususlardır.

Bu konuda Humphreys'in *İslâm Tarih Metodolojisi* adlı kitabındaki yorumu dikkat çekicidir. Humphreys, 132/750 yılından başlayarak her bir tarihçi için en önemli dinî-siyasî meselenin, onun Abbâsîlere karşı nasıl bir tavır takınacağı olduğunu ifade eder. Tarihçi, Abbâsîleri Emevîlerin ya da Ali taraftarlarının hakkını gasp edenler olarak mı, yoksa hilâfetin meşru mirasçıları olarak mı görecektir? Hatta daha ileri bir yorum olarak, tarihçinin onları asr-ı saadet döneminin saflığını ve bütünlüğünü yeniden sağlayanlar

¹¹ Abdulazîz Dûrî, *İlk Dönem İslam Tarihi* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016), 38.

¹² Dûrî, *İlk Dönem İslam Tarihi*, 52-53.

olarak görüp görmemesi de söz konusudur. Humphreys, bir kimse- nin Abbâsî İhtilâlinde önceki bir buçuk asırlık İslâm tarihi hakkın- daki bütün yorumlamaları, onun bu konudaki bakış açısına veya duruşuna bağlı olduğunu ifade etmiştir.¹³ Bu açıdan düşünüldü- ğünde, İslâm tarihçiliğinin kritik edilebileceği en önemli konu Abbâsî İhtilâli ile başlayan dönemdeki İslâm tarihçiliğidir. İhtilâlden yıllar sonra kaleme alınan eserlerde bile, Emevîler zulmün ve katılı- ğın temsilcisi, -her ne kadar en az Emevîler kadar tartışmalı icraat- ları olsa da- Abbâsîler, Emevî zorbalığına son veren seçilmiş kişiler, kurdukları devlet de “Mübarek devlet” olarak gösterilmeye devam etmiştir.¹⁴

Bu makalede İslâm tarihi çalışmaları açısından hayli geç dö- nemde gün yüzüne çıkarılmış bir eser, İslâm tarihçiliği perspekti- finden incelenecektir.¹⁵ Eserde öne çıkan temalar olan; da’vet, dev- let ve meşruiyet çerçevesinde ihtilâl tarihçiliğinin analizine yer veri- lecektir. Analizde, başta Dûrî olmak üzere eseri inceleyen ve üzeri- ne yorumlamalarda bulunan tarihçilerin görüşlerine de yer verile- cektir. Böylece, Türkçe literatüre henüz girmemiş böyle bir eser, bu alanda çalışma yapanların dikkatine kazandırılmış olacak ve İslâm tarihi alanında önemli bulunan bir kaynağa kritik bir bakış sunula- caktır.

298 | db

Abbâsîlerin Meşruiyet Aracı Olarak *Ahbârü’l Abbâs* İsimli Eserin Mahiyeti

Abbâsî ihtilâli (132/750) ile neticelenen uzun süreli ve kap- samlı bir hazırlık süreci özellikle modern dönem tarihçilerinin ilgi- sini çekmiş, gerek olayın iç yüzüne gerekse konu hakkında yazılan muasır kaynaklara karşı merak uyanmıştır. *Ahbâr*¹⁶ adıyla anılan bir el yazmasının 1955 yılında Profesör Hüseyin Emin tarafından Bağ-

¹³ R. Stephen Humphreys, *İslam Tarih Metodolojisi* (İstanbul: Litera Yayınları, 2004), 100-101.

¹⁴ Bkz. Belâzürî Ahmed b. Yahya, *Fütûhu’l-Buldân*, thk. Abdullah Enis et-Tabbâ’ - Ömer Enis et-Tabbâ’ (Beyrut: Müessesetu’l-Maârif, 1987), 206, 228, 294, 404.

¹⁵ Bkz. Fozia Bora, *Writing History in the Medieval Islamic World: The Value of Chronicals as Archives* (Londra: I.B. Tauris, 2019). Bu konuda verilebilecek örneklerden biri Fozia Bora tarafından kaleme alınan eserdir. Kitapta kroniğin naklettiği tarihi olaylar değil, kroniğin kendisi arşiv belgesi olarak değerlendirilerek bir dönemintarih kitabı, tarihçilik ve tarih yazımı açısından ele alınmıştır. Bu kitapta Bora, kendisinin bu me- toda yönelmesinde ilham aldığı benzer çalışmaları da açıklamıştır.

¹⁶ Makale boyunca, el yazmasını veya neşrini nitelemek için çoğunlukla bu kısa isim kullanılacaktır.

dat'ta Ebû Hanife Medresesi'nde bulunuşu, Abbâsî İhtilâli çalışmalarının seyrini değiştirmiş ve kaynağın konu hakkında çalışma yapan tarihçilerin başvurduğu en önemli eserlerden biri olmasını sağlamıştır.¹⁷ Batıda Gryazneviç'in 1960 ve 1967 yıllarında Moskova'da yayımlanmış olduğu tercümelemler¹⁸ ile tanınırken, doğuda Abdülazîz Dûrî'nin "Davun cedîdun ale'd-da'veti'l-Abbâsiyye"¹⁹ adıyla yazmış olduğu makale ile bilinirlik kazanmıştır.

Gryazneviç tarafından neşredilen ve Dûrî'nin de istifade ettiği kısım aslında *Târîhu'l Hulefâ*²⁰ adıyla Belyavey tarafından neşredilen bir el yazmasının Abbâsîler ile ilgili olan bölümüdür. Bu bölümün *Ahbâr* adı ile isimlendirilen el yazmasıyla büyük ölçüde örtüştüğü ifade edilmiştir. Dûrî, bu kitap içinde ilgili bölümün başında sunulan dibace kısmının da aslında kitaba dahil edilen yazmanın dibacesi olduğu görüşündedir. Çünkü bu bölüme besmeleyle başlanmış ve Abbâsîlerin faziletlerini ele alan sözlerle devam edilmiş, sonra da yazar Abbâsîlerle olan bağımlı anlatmıştır. Dûrî bu kısmın öncesinde verilen mukaddimenin dikkat çekici olduğunu söyler. Nitekim yazar Emevîler tarihini ele alırken "Benî Ümeyye ve Benî Mervan'ın Hilâfeti" şeklinde bir başlıkla yetinmiştir ve böylece Abbâsîlere ait olan kısmın başka bir kitap olduğunu hissettirmektedir. Bu bölümü ise bir kere "Mübarek Abbâsî Devleti'nin Tarihi" bir kere de "Hâşimî Abbâsî Devleti Tarihi" şeklinde nitelemiştir.²¹

Ahbâr'ın gerçek adının net olarak bilinmemesi, bulunan el yazmasının ilk sayfalarının kayıp olması nedeniyledir. Dûrî, el yazmasında *Kitâb fîhi ahbâru'l-Abbâs ve fedâiluhu ve menâkıbuhu ve*

¹⁷ Farouk Omar, *The Abbasid Caliphate 132/750-170/786* (Bağdat: National Printing and Publishing, 1969); Saleh Said Agha, *The Revolution Which Toppled Umayyads: Neither Arabs Nor 'Abbasid* (Brill, 2003); Elton L. Daniel, *The Political and Social History of Khurasan Under Abbasid Rule, 747-820* (Minneapolis: Bibliotheca Islamica Minneapolis, 1979).

¹⁸ "Doğu Araştırmaları Enstitüsü Yayınları Doğu Edebiyatı Eserleri Büyük Metinler Serisi 6, Moskova 1960" ve "Doğu Araştırmaları Enstitüsü Yayınları Doğu Edebiyatı Eserleri Büyük Metinler Serisi 11, Moskova 1967" olarak referans gösterilen nüshalara doğrudan ulaşılmamış, Dûrî'nin verdiği şekliyle yalnızca isim olarak dahil edilmiştir.

¹⁹ Abdülazîz Dûrî'nin 1957 yılında *Mecelletü'l-külliyeti-âdab-i ve'l-ulum*'da yayımlanan makalesi.

²⁰ Dûrî, *Târîhu'l-Hulefâ* kitabına müracaat ettiğini çünkü o kitabın ikinci kısmı *Ahbârul Abbâs*'ın bazı kısımlarının ikinci versiyonu mesabesinde olduğunu ifade etmiştir. Bununla beraber metnin büyük bir kısmının yalnızca el yazmasına dayalı olduğunu sözlerine eklemiştir.

²¹ *Ahbârul-devleti'l-Abbâsiyye*, thk. Abdülazîz Dûrî - Abdülcebbar Muttalibî (Beyrut: Dârü't-Talia, 1971), 7.

fedâilu veledihî ve menâkibuhum radiyallâhu anhum ecmaîn şeklinde bir başlık bulunduğunu belirtilmekle birlikte, Arapların tarihi ile ilgili olarak *Ahbâr*²² ve Tarih kelimelerinin kullanım farkının önemli olduğunu ifade etmiş ancak bu konuda geniş bir açıklama vermemiştir. Kendisi ise kitaba *Ahbârü'd-devleti'l Abbâsiyye* adını uygun görmüştür. Ona göre kitabın Abbâsî Devleti'nin oluşum sürecini ele alması ve da'vet ile devlet kelimelerinin birbirinin tamamlayıcısı şeklinde kullanılmasından hareketle bu şekilde isimlendirilmesi uygun olacaktır. Daniel, Dûrî'nin bu konu hakkındaki yorumlarının ikna edici olmadığını ifade etmektedir.²³ Kitabın adı hakkında yorumda bulunulabileceği gibi bu el yazmasının başka bir eserin parçası olup olmadığı da tartışılabilir. Bu durumda bu uzun isim kitabın değil ancak bir bölümün başlığı olacaktır. Fakat Dûrî'ye göre *Ahbâr* özgün bir eserdir çünkü bunu gösteren nitelikler taşımaktadır. En nihayetinde ilk sayfaları kayıp ve yazarı belli olmadığı için eserin isminin bilinemeyeceğini ve Daniel'in de belirttiği gibi kolaylık açısından *Ahbârü'l Abbâs* şeklindeki kısa kullanımın eseri tanımlamak için yeterli olabileceğini kabul etmek yerinde olacaktır.

300 | db

Eserin yazarının kim olduğuna dair tartışmalar ise eserin isminin ne olabileceğinden daha kapsamlıdır. Dibacede “Zamanın Abbâsî Devleti'nin kuruluşuna yakın olması ve konuyla ilgili nesilden nesile aktarılan bilgilerin varlığı daha fazla açıklama yapmayı gerektirmiştir”²⁴ şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Bu ifade Dûrî'yi eserin Abbâsî Devleti'nin yeni kurulduğu yıllarda yazıldığı düşüncesine sevk etmiştir. Ona göre bu söz, tarih yazımı açısından hicrî 3. asra uygun gelmektedir. Ayrıca Dûrî, kitabın yazarının Abbâsî hareketine dair içerden bir resim verdiği kanaatindedir. O, “içeriden” kelimesini açıklar nitelikte, bu kitabın içeriğinin bir kısmının, çoğu eserin aksine gizli belgelere yakın olduğu görüşündedir. Bu ayrımın da müellifin Abbâsîler ve tabîleri ile özel bir bağının bulunduğuna işaret ettiğini söylemiştir. Diğer taraftan, bu bilginin *Târîhu'l Hulefâ* kitabının ikinci kısmının mukaddimesinde geçen bilgiyi hatırlattığını ve orada müellifin kendisini Abbâsîlere bağlayan velâ

²² “Haber kelimesinin çoğulu olan ahbâr, bir kavim, kabile veya şahıs, bir ülke, bölge veya şehir, bir hadise vb. hakkında nakledilen bilgiler, sözler ve rivayetlerdir.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Nihad Çetin, “Ahbâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/486-489.

²³ Elton Daniel, “The Anonymous ‘History of the Abbasid Family’ and its Place in Islamic Historiography”, *Middle East Studies* 14 (1982), 420.

²⁴ “Yazma eser A236” şeklinde bir dipnot verilmiştir.

ilişkisinden bahsettiğini ifade etmiştir. Bu noktada Dûrî'nin görüşüne göre rivayetlere ve Abbâsîlerle ilgili bilgilere doğrudan ulaşmayı sağlayabilecek en elverişli bağ, velâ²⁵ bağıdır.²⁶ Ayrıca Dûrî müellifin meylinin açık bir biçimde Abbâsîlere yönelik olduğunu söyler. Fakat kitabın yazıldığı dönemdeki Abbâsî bakışını temsil etmediği görüşündedir.²⁷ Bu çıkarımlarından hareketle Dûrî kitabın yazarının İbnü'n-Nettâh (ö. 252/866)²⁸ olabileceği tahmininde bulunmuştur ancak bu tahmin kitapta karşımıza çıkan detaylarla uyuşmamaktadır. Ayrıca eser İbnü'n-Nettâh'a nispet edilirse, kitapta yer alan ve gelecekte haber veriyormuş şekilde yansıtılan hadis ve rivayetlerin açıklamasını yapmak da güçleşecektir. Nitekim İbn Hibban ve İbn Hacer onu sıkı (güvenilir) bir isim olarak kabul etmiştir.²⁹ İbnü'n-Nettâh'ın vefat tarihi Mu'tez Billah (252/866-255/869) döneminin başına denk gelmektedir. Böylece eserde yer alan bazı rivayetlerde Abbâsî halifeleri ile ilgili verilen isimlerin Mehdî'de (158/775-169/785) bitmemesi gerektiği düşünülebilir. Bu doğrultuda, sonradan eklenmiş olması muhtemel bazı senetlerle birlikte bir kaynağın içeriği ve üslubunun bize yazarı ve yazıldığı dönem hakkında doğru ipuçları verecek detaylar sunabileceği unutulmamalıdır.

Daniel ise kitabın içindeki isnatlarda geçen isimlerden hareketle yazarı belirlemeye çalışmış ve Belâzürî'den (ö. 279/892) yapılan nakillere nazaran en azından kitabın yazarı ile Belâzürî arasında

²⁵ Yakınlık anlamına gelen v-l-y kökünden türemiş olan kelime sözlükte yardım etme, yardımlaşma, sadakât ve tasarruf anlamına gelmektedir. Ancak bir fıkıh terimi olarak azatlıktan ya da müvâlât sözleşmesinden doğan hükmi akrabalık bağına ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şükrü Özen, "Velâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013). Velâ, İslamiyet öncesinde var olan yardımlaşma yapısının İslam'ın gelişi ile devam eden yansıması ve "bir kimse ile toplum içine kaynaşması için bağ kurulması" anlamında olan bir ittifak biçimi olarak kabul edilebilir. Velâ bağı ile mevlâsına bağlanan mevâlînin her zaman alt sınıftan olması veya kölelikten gelmesi durumu söz konusu değildir. Dönemlerin siyasî atmosferine bağlı olarak İslam tarihi içinde farklı velâ bağlarının ortaya çıktığını söylemek mümkündür. İslam toplumunu birçok açıdan etkileyen bu dikkat çekici yapı modern dönem tarihçileri tarafından da incelemeye tabi tutulmuştur. Bu konuda yazılmış en önemli eserlerden biri editörlüğü Monique Bernard ve John Nawas tarafından yapılan *Patronage and Patronage in Early and Classical Islam*'dır. (Leiden-Boston: Brill, 2005).

²⁶ *Ahbâr*, 14.

²⁷ *Ahbâr*, 15.

²⁸ Tam adı Ebû Abdillâh (Ebû Ca'fer) Muhammed b. Sâlih b. Mihrân en-Nettâh el-Kureşî el-Basrî olan hadis alimi ve tarihçi. Adındaki Kureyşî tanımlamasını Hâşimoğullarının azatlısı olması sebebiyle aldığı ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Başaran, Selman, "İbnü'n-Nettâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/178-179.

²⁹ Başaran, Selman, "İbnü'n-Nettâh", 21/178-179.

yakın bir nakil ilişkisi olabileceği tahmininde bulunmuştur. Ancak o, İbnü'n-Nettâh'ın Belâzürî'ye dayanması gibi bir varsayımın değil, Belâzürî'nin İbnü'n-Nettâh'a dayanmasının mümkün olabileceği kanaatini taşımaktadır.³⁰ Belâzürî ismine kaynaktaki senetlerde doğrudan rastlanıldığı için bu noktada Dûrî'nin hipotezi tartışmaya açılacaktır. Sharon, Omar, Bahramian gibi başka araştırmacıların da Dûrî'nin çıkarımlarını yorumlayıp kendilerinin de birtakım tahminlerde bulunduğunu belirtmek gerekir.³¹ Bu araştırmacılar çoğunlukla, kitabın yazarının hicrî 3. asır veya sonraki tarihlerde yaşamış olabileceği görüşündedir.

Yazara ait tahminlerin veya yazmayı tarihlendirmenin başka bir çalışmanın konusu olacağı açıktır ancak çalışmada çıkardığımız görüşlerden hareketle kitabın yazarına veya yazıldığı döneme işaret edebilecek en önemli husus, Abbâsî halifelerinin isimlerinde Mehdî'den sonrasının getirilmediği bazı dikkat çekici rivayetlerin eserde yer almasıdır. Diğer taraftan Abbâsîlerin meşruiyeti açısından, Mehdî döneminde Ali evlâdından devralınan bir vasiyet fikrinin terkedilip Abbâs'a dayanan bir meşruiyet fikrinin benimsendiği düşünülürse eserde bu etki görülebilir. Çünkü el yazması halen Alioğulları'ndan devralınan vasiyet ile Abbâs'a dayanan bir meşruiyet arasında, bir geçiş döneminin etkisindedir. Bu açılardan, el yazmasının ne Mehdî döneminden önce ne de sonra yazıldığını söylemek güçtür ki bu da birçok görüşün aksine bizi hicrî 2. asra yönlendirmektedir. Eserin bakış açısı, Abbâsîlerin propagandasını yansıtmaktadır, hatta bu propaganda Mansûr döneminde yaygınlaşan ve Mehdî döneminde gerçek bir çabaya dönüşen "Abbâs üzerinden meşruiyet" fikrine daha yakındır. Mehdî döneminde Ali evlâdından alınan vasiyet fikrinin terkedildiğini, hatta yasaklandığını, dolayısıyla bunun kaynağın üslubuna yansımaları gerektiğini düşünenlerin gözden kaçırmaması gereken şey, bu tür çabaların bir anda oturmasının mümkün olmadığıdır. Dahası Ali evlâdının bir koluna temkinli yaklaşıp hatta onlardan uzaklaşmaya çalışılırken, Abbâsîlerle uyumlu hareket ettiği düşünülen Muhammed b. Hanefiyye³² kolundan rahatsızlık duyulmamıştır. Kaynak da zaten böyle

³⁰ Daniel, "The Anonymous", 423.

³¹ Bahramian, Ali - Umar, Suheyl, "Akhbâr al-Dawla al-'Abbâsiyya", *Encyclopaedia Islamica*, 2008.

³² Hz. Ali'nin Havle bint Ca'fer el-Hanefiyye isimli hanımından doğan oğludur. Keysâniyye adlı bir fırka onun imametini kabul etmiş ve bu fırkanın bir kolu onun ölümünden sonra oğlu Ebû Hâşim'i lider olarak benimsemişlerdir. Ayrıntılı bilgi için

bir çizgidedir. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin soyundan gelen isimler için herhangi bir sempati görünmemektedir. Ancak Hz. Hasan gibi Hz. Ali'den sonra hilâfet hakkında ısrarcı olmayan isimlere yer verilmiştir. Hatta Zeyd gibi Abbâsîlerden hemen önce Kûfe'de isyan eden bir isim bile kaynakta mazlum olarak değil, “vaktinden önce gereksiz bir çıkış yapıp ölümü muhakkak olan biri”³³ olarak yansıtılmıştır. Bu yönüyle kaynağın Mansûr ve Mehdî döneminde gözetilen politika ile çoğunlukla uyumlu olduğu görülür.

Bu doğrultuda, eserin yazılış gayesi öncelikle Emevîlere karşı ihtilâl ile kazanılan zaferin meşruiyetini kabul ettirmektir. İkinci olarak ise Emevîlere karşı başından beri mücadele gösteren, Abbâsîlerin de yakın akrabası olan Ali evlâdına karşı gösterilen hilâfet hakkı mücadelesidir. Yazar Emevîlerin gerek Ali evlâdına gerekse Abbâsîlere karşı kötü tutumlarını ortaya koyar. Bununla birlikte hilâfetin Abbâsîlerin hakkı olduğunu hem Ebû Haşim'den alınan vasiyetle hem de zaten önceden beri müjdelenen kişiler olduklarını ispatlamaya çalışarak ortaya koyar. Eserin Abbâsoğulları'nın faziletlerini ortaya koyan bölümlerle başlaması da bu sebeptendir. Böylece, kaynağın yazım üslubunun iki ana hattan oluştuğunu söylemek mümkündür. Kitap bir yönü ile tarih kitabı, diğer yönü ile nesep kitabıdır. Ancak bunların yanında uzun senetli rivayetlerin de bulunması araştırmacıları yazarın hadis ekolünü takip ettiği fikrine yönlendirmiştir. Dürî bu yönleriyle kitabı takdir eder, senetlere özen gösterdiğini belirtir. Ancak yazarın senetleri bazen kısa, bazen uzun, bazen de hiç vermediği göz önünde bulundurulmalıdır. Gelecekte haber veriliyormuş izlenimi uyandıran, metin yönüyle de dikkat çeken rivayetlerin çoğunda senet yoktur. Yazar özenle seçtiği ve sıraladığı çoğu tartışmalı olan rivayetlerle, Abbâsîleri yüceltme hedefine ulaşmış görünmektedir.

Eserin içeriğini öncelikle Abbâsîlerin faziletleri, ikinci olarak da ihtilâlin nasıl gerçekleştiği oluşturmaktadır. Eserin yarısından fazlasını teşkil eden ilk beş bölüm, Hz. Abbâs, Abdullah b. Abbâs, Ali b. Abdullah, Muhammed b. Ali ve İmam İbrahim hakkındaki haberlerden oluşmaktadır. Son üç bölüm ise daha çok Abbâsî İhtilâli adıyla bilinen gizli ve açıktan mücadele döneminin detaylarını, bu dönemde etkin olmuş olan üç isim üzerinden vermektedir. Bu isimler ihtilâle

bkz. Mustafa Öz, “Muhammed b. Hanefiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/537-539.

³³ *Ahbâr*, 230-231.

dair çalışmalarda tartışmaların odağında olan Ebû Müslim ve Ebû Seleme ile askeri mücadele döneminde ihtilâl ordusunu yönetmiş olan Kahtabe b. Şebib'dir. Bu durumda yazarın zihnindeki plan öncelikle birçok farklı unsurun Emevîlere karşı bir arada mücadelesi ile yürütülen ihtilâl hareketini Abbâsîlerin meşruiyeti fikri ile bağdaştırma, ikinci olarak da mücadelenin gerekli detaylarını vermedir. Kaynağın ilk sayfalarının eksik olması sebebiyle ilk kısımlarda anlatılanlar bilinmemektedir. Ancak yazım üslubu göz önüne alındığında bu sayfaların içeriği tahmin edilebilir. Hz. Abbâs'ın ölümü ile sonlanan bu bölümde muhtemelen Hz. Abbâs'ın faziletleri ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra hilâfete layık oluşu görüşünü yansıtan ifadeler ve rivayetler bulunmaktadır. Kaynak, ihtilâl orduları Emevî idaresine galip geldiğinde hareketin başında olan imam İbrahim'in, Abbâsîlerin ilk halifesi olan Ebu'l Abbâs'a yerine geçmesi konusundaki vasiyetinin ulaşması hakkındaki bölüm ile sonlanmaktadır. Bu durumda eseri, Hz. Abbâs'tan başlayarak onun soyu boyunca çizilen bir meşruiyet portresini, askeri başarılar ile idarenin ele geçirilmesini ve sonunda da halifeliğini ilan edip Abbâsî Devleti'nin kuruluşu için ilk adımı atan ilk Abbâsî halifesi Ebu'l-Abbâs'ı sunan bir ihtilâl tarihçesi olarak değerlendirmek mümkündür. Kitabın sonunda bulunan, "Ümeyyeoğulları Halifelerinin Tarihi" ve "Abbasoğulları Halifelerinin Tarihi" başlıklı iki ekin sonradan eklendiği açıktır. En son kaydedilen Halife Mütevekkil'in yanına "Allah ömrünü uzun etsin, günümüzün halifesidir" notu düşülmüştür. Bu da bu listeyi ekleyen veya var olan bir listeye eklemeler yapan kişinin Mütevekkil Alellah (763/1362-785/1383) döneminde yaşadığını göstermektedir. Bu ayrıntıdan eserin hicrî 8. yüzyılda istinsah edildiği anlaşılabilir.

304 | db

Abbâsî Da'vetinden Abbâsî Devletine Giden Süreçte *Ahbâr*

Abbâsî hareketinde "da'vet" ve "devlet" kavramlarının önemli bir yere sahip olduğu dönemin kaynaklarında yer alan rivayetlerden anlaşılmaktadır. *Ahbâr*'da da bu kavramlar sıklıkla kullanılmıştır. Da'vet kavramı "çağrı, çağırma"³⁴ anlamındadır. Devlet kelimesi, Arapçada "dönmek" anlamına gelmekte ise de zaman içinde bugünkü "toprak bütünlüğüne bağlı siyasi yapılanma"³⁵ anlamını kazanmıştır. Bu bölümde, bu kavramlar hakkında Dûrî başta olmak

³⁴ "Güncel Türkçe Sözlük", "Davet" (Erişim 09 Ocak 2020).

³⁵ "Güncel Türkçe Sözlük", "Devlet" (Erişim 09 Ocak 2020).

üzere modern dönem araştırmacıların yorumlarına yer verilecektir. Ardından, kaynak üzerinden Emevîlere karşı ayaklanma fikrinin nasıl geliştiği, bunun bir da'vete nasıl dönüştüğü ve devlet yapılanması gibi organize bir yapılanma ile hareket edilip yeni halifenin Abbasoğulları'ndan bir isim oluşunun temin edilmesi incelenecektir. Kaynaktan ele alınacak rivayetler Ali-Muâviye çekişmesinin Hâşimoğulları-Abbasoğulları çekişmesine dönüşü bakımından incelenecek, daha sonra Hz. Ali soyundan gelen Ebû Hâşim'den devralınan hareket, geliştirilen organizasyon ve sonuçta İmam İbrahim'in kardeşine vasiyeti ile Abbasoğulları'na sabitlenen "halife" imajının yerleştirilmesi konusunda gösterilen çaba ele alınacaktır.

Yazma eserde geçen da'vet ve devlet kelimelerine bakılacak olursa, "Ebû Seleme'nin Hutbesi" başlıklı kısımda "mübarek da'vet" tanımının kullanılması dikkat çekicidir. Bununla birlikte aynı konuşmada devlet kelimesi de yer almaktadır:

"Sabah olunca komutanlarını ve ordunun önde gelenlerini topladı, Allah'a hamd ve sena etti ve sonra topluluğa şöyle hitap etti: 'Allah kalplerin uzun zamandır beklediği mübarek da'veti size ikram etti. Allah bu da'veti size has kıldı ve sizi bu da'vete ehil kıldı. Dikkat edin bu davet konusundaki şeref, bu lütuf konusundaki mevki sizden başka hiç kimseye ait değildir. Sizin dışınızda hiç kimse'nin imamlarınızın yanına girip çıkma hakkı yoktur. Bilin ki bu sizin devletinizdir, bunu kabul edin! Sizi şu anki durumunuza ulaştırıncaya kadar sınıdığı gibi şimdi de adeti olduğu üzere Allah'ın size vereceği zaferden emin olun."³⁶

"İmam İbrahim b. Muhammed'in Öldürülmesi Haberi"³⁷ başlığıyla yer alan kısımda hem hareketin da'vet olarak isimlendirilmesi hem de bu hareketin Abbâsîlerin tekelinde tutulmaya çalışıldığına işaret edecek birtakım bilgiler yer almaktadır. Öncelikle Abbasoğulları'ndan İbrahim'in Alioğulları'ndan Abdullah b. Hasan'a Medine'de konuk olması ve bu ziyarette aralarında geçen konuşma hakkındaki rivayet verilmiştir. Abdullah b. Hasan'ın "*Horasan halkının da'vetimize katıldıkları haberi bize ulaştı. Bu durumla ilgilensek de bizden onların işini yönetecek birisini seçsek*" sözü üzerine İbrahim: "*Büyüklerimizi toplayıp bakalım ve onların üzerinde ittifak ettiği*

³⁶ *Ahbâr*, 375.

³⁷ *Ahbâr*, 387.

sözden uzaklaşmayalım” demiştir. Müellif onların bu sözleşme ile ayrıldığını ifade eder. Abdullah b. Hasan daha sonra ehl-i beytini toplamış ve İbrahim ile beraberindekilere de o gün Davud b. Ali ve Yahya b. Muhammed’i göndermiştir. Onlar geldiklerinde yemek ikram etmiştir. Yemeklerini bitirince Abdullah “Doğu halkının Muhammed’in (s.a.v.) ailesine bağlanmak üzere da’vet hazırlığı yaptıkları bilgisi bana ulaştı, bir kişi üzerinde ittifak edin de onun elçileri onlara (Horasanlılara) gitsin.” demiştir. Bunun üzerine bazıları “sen ehl-i beytin en yaşlısısın sen söyle!” demiş, o da topluluğu “bu iş için oğlum Muhammed’i düşündüm. O fazilet sahibidir ve Allah’ın nimetleri onun üzerindedir.” diye yanıtlayıp sonra oğlunu fazilet ile nitelemiştir. Bunun üzerine topluluk susmuş içlerinden İbrahim “Subhânallâh Ey Ebû Muhammed, içimizden yaşlılarımızı bırakıyorsun da büyüklerimizi genç birisine (bağlanmaya) çağırıyorsun. Bizi kendine ya da gördüklerinden birine çağırıydın keşke. Burada bulunanlar görünüşte buna razı gelse de gerçekte hiç kimse buna razı olacak değildir.” diye ona karşı çıkmıştır. Bunun üzerine bazıları “doğru söyledi ve iyi yaptı” demişlerdir. Kaynağımızda buradan sonra İbrahim’in, Abdullah’ın işi kendisi için hazırladığını anladığı, oradan ayrılıp kendi evine gittiği ifade edilmiştir. Ayrıca İbrahim için “Da’vet işini çözümlmek istiyordu” ifadesi de kullanılmıştır.³⁸

306 | db

Bu bölümden sonra “İbrahim’in Vasiyeti’nin Ebu’l-Abbâs’a Ulaşması”³⁹ başlıklı bir bölüm gelmektedir. Bu kısımda verilen ilk rivayetin senet kısmından hemen sonra “İbrahim İmam b. Muhammed, Ebu’l-Abbâs Abdullah b. Muhammed’e devleti kurmayı vasiyet etti ve ciddiyet ile hareketi emretti.” şeklinde bir nakil vardır. Başka bir yerde “Ebû Müslim, Muaz b. Müslim’i Abbasoğulları devletine çağırdı o da kabul etti.”⁴⁰ ifadesi geçmektedir. Burada devlet kelimesinin Dûrî’nin de ifade ettiği gibi da’vet kelimesine eşdeğer olarak kullanıldığı görülmektedir. Birbiri ile ilişkili olan bu rivayetlerde öncelikle İbrahim’in imameti kardeşi Ebu’l-Abbâs’a devretmesi ve bunu da her seferinde devlet/da’vet kelimeleriyle ifade etmesi manidardır.

Sonuç olarak, da’vet ve devlet kelimelerinin Abbâsîler tarafından seçilmiş özel kelimeler olduğu gerek *Ahbâr*’da yer alan rivayetlerde gerekse Belâzürî gibi tarihçilerin eserlerinde geçen ifadeler-

³⁸ *Ahbâr*, 389.

³⁹ *Ahbâr*, 409.

⁴⁰ *Ahbâr*, 225.

den anlaşılmaktadır. Olayların anlatımında hareketi nitelemek için mutlaka bu kelimelere başvurulduğu görülmektedir. Dahası Ali-oğulları'nın da "da'vet"i sahiplendikleri ve kendi aralarından bir lider çıkarmaya çabaladıkları görülmektedir. Fakat kavramların kaynaktaki kullanımının iyi anlaşılması için Abbâsîlerin halkı Emevîlere karşı bir oluşuma "da'vet" etme ve neticede yeni bir "devlet" kurma fikrinin nasıl ortaya çıktığı iyi anlaşılmalıdır. Kaynağımızda bu soruları cevaplamaya yardımcı olacak rivayetler de bulunmaktadır.

Ahbâr'da Da'vetin Ortaya Çıkışı ve Abbâsîlerin Emevî Karşıtlığı

Da'vetin ortaya çıkışı konusunda karşımıza çıkan ilk rivayetler hilâfetin Hz. Ali'nin hakkı olduğuna dair olanlardır. Çünkü böylece Abbâsîler hilâfetin ehl-i beyte hiç kalmadan Emevîlere geçmiş olduğunu, Emevîlerin de hilâfette kendi soylarının dışına çıkmadığı için bu uygulamanın bir haksızlık olduğunu iddia edebileceklerdir. Böylece bu konudaki haksızlığın giderilmesini, hilâfet illa bir soydan devam edecek ise bunun kendilerinin de dahil olduğu Hâşimoğulları soyunun olması gerektiğini göstermek istemektedirler. Hâşimoğulları içinde da'vetin liderinin kim olacağı meselesi daha sonraki bir konudur ve Abbâsîler Alioğulları'nın bir kolundan vasiyeti devraldıklarını ve ortak meselelerinde nasıl liderlik konumuna eriştiklerini bu konuda birbiri ardına sıraladıkları rivayetler ile kanıtlamaya çalışmışlardır. Belirtilmesi gereken bir başka nokta, Abbasoğulları'nın halifeliklerini kabul ettirmelerinin kolay olmadığıdır. Onların yaşadığı bu zorluk, gizli da'vet dönemi boyunca *er-rıza minâl-i Muhammed*⁴¹ söylemiyle hareket etmelerinden anlaşılmaktadır.⁴² Bu söylemin halife adayını Muhammed ailesi tarafında genişletirken aile dışından biri için de kapıları kapatmaya yardımcı olduğu düşünülmüştür.⁴³

Eserin başlarında İbn Abbâs ile Muâviye arasında geçen ve Hz. Ali ile Hz. Osman'ı kıyas eden tartışmalar hilâfetin Emevîler yerine

⁴¹ "Muhammed ailesinden üzerinde ittifak edilecek bir kişi".

⁴² Gerlof Van Vloten, *Emevî Devrinde Arab Hâkimiyeti: Şîâ ve Mesîh Akîdeleri Üzerine Araştırmalar*, çev. Mehmed Said Hatiboğlu (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayinevi, 1986), 57; Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayinevi, 1963), 245.

⁴³ Roy Mottahedeh, "The 'Abbâsîd Caliphate in Iran", *Cambridge History of Iran*, ed. R. Nelson Frye (Cambridge: Cambridge University Press, 1975), 58.

Hâşimoğulları soyunda olması gerektiğini gösterme çabaları olarak yorumlanabilir. Hilâfetin Hâşimoğulları soyunda olması gerektiğinin kabul edilmesinin ardından ise artık Ali evlâdının hilâfeti Abbasoğulları'na devreğişi kabul ettirilmelidir. Bu da "vasiyet" adı ile bilinen, Alioğulları'ndan Ebû Hâşim'in, Abbasoğulları'ndan Muhammed b. Ali'ye ölüm döşeginde gerçekleştiği rivayet edilen olaydır.

Abbâsîlerin Ali evlâdıyla olan iyi ilişkilerini yansıtan rivayetlere gelince; ilk olarak belirtilmesi gereken Abbâsîlerin Hz. Ali'ye yakınlıkla hilâfete de yakınlıklarını göstermiş olacaklarının anlaşılmasıdır. Bu konuda gösterilecek bir rivayet şudur:

"Ali b. Ebû Tâlib'in öldürüldüğü gece Ramazan ayında, 40 yılında doğdu o yüzden Ali'nin ismi verildi, Abdullah b. Abbâs'ın en küçük çocuğuydu, Kureş'in en yakışıklıydı, Ebû Muhammed diye künyelenmişti. Bir rivayete göre Ali b. Ebû Tâlib gibi Ebu'l-Hasen diye künyeleniyordu. Abdumelik b. Mervan ona dedi ki, yemin olsun ki hem isim hem künyenin sende bulunmasına tahammül edemiyorum bunlardan birini değiştir. O da künyesini değiştirdi ve Ebû Muhammed yaptı."⁴⁴

Bu rivayette iki noktanın vurgulandığı görülmektedir. Birincisi Abbasoğulları Hz. Ali'ye çocuklarını ismiyle isimlendirecek kadar yakındır ve sempati duymaktadır. İkincisi de Emevîler bu yakınlıktan rahatsız olmakta ve bunu azaltmak için müdahalede bulunmaktadır.

Abbâsîlerin Ali evlâdına yakınlıklarına karşın Emevîlerin Ali evlâdına nefret duyarak onların haklarını gasp ettiklerini gösteren birçok rivayet yer almaktadır. Bunlardan biri Hz. Hasan'ın ölüm haberi sonrasında Muâviye'nin takındığı tutum ve İbn Abbâs ile aralarında geçen konuşmadır. Rivayete göre Muâviye Hz. Hasan'ın ölüm haberini getiren mektubu alıp okumuş, sonra da secdeye kapanmış, sonra seccadeden başını kaldırmıştır. Bu hadiseyi nakleden kişi "*biz, yüzündeki sevinci görüyorduk çünkü Hasan'ın ölüm haberi ulaşmıştı*" sözleriyle Muâviye'nin içinde bulunduğu hali anlatmıştır. Bu sırada orada bulunan yaşlı adamın ağladığı ve dövündüğü ifade edilmiştir. Muâviye'nin oğlunun ise ona "*Sus ey ihtiyar, Mü'minlerin emirini zor durumda bırakıyorsun, Hasan yalnızca şu iki kişiden biri*

⁴⁴ Ahbâr, 134.

değil midir, ya münafıktır ki Allah bizi ondan kurtarmıştır, ya da iyi birisidir ki iyiler için Allah katındaki nimetler daha hayırlıdır.” demiştir. Sonra Muâviye yanındaki kişiye “insanlara izin ver gelsinler, fakat İbn Abbâs’ı geciktir.” demiş, sabah olduğunda insanlar gelmiş sonra İbn Abbâs’a da izin verilmiştir. İbn Abbâs selam vermiş, Muâviye de ona “ailene ne oldu biliyor musun” demiştir. İbn Abbâs’ın “hayır” yanıtının ardından Muâviye “Ebû Muhammed vefat etti Allah onun ecrini artırsın” demiştir. Bunun üzerine İbn Abbâs’ın “Hepimiz Allah’tan geldik Allah’a döneceğiz, Allah katında da Hasan’la ilgili hesaba çekileceğiz. Secde ettiğin haberi bana ulaştı. Zannediyorum ki bu Hasan’ın vefatından dolaydı. Allah’a yemin olsun ki onun cesedi senin çukurunu (eksliğini) doldurmayacaktır ya da onun ecelinin dolması senin ömrünü artırmayacaktır.”⁴⁵ şeklinde bir yanıtla Muâviye’nin şükür için secdeye kapanmasını kınadığını ifade ettiği görülmektedir. Ayrıca bu konuda hakkında nakledilen başka bir rivayette de, Hz. Hasan’ın ölüm haberinin getirilişi, bunun üzerine Muâviye’nin onun kaç çocuğu olduğunu sorması, İbn Abbâs’ın onun ölüm haberinin çocuklarının sayısından daha önemli olduğunu vurgulayarak, böyle bir durumda bile Muâviye’nin hilâfet derdine düştüğünü göstermeye çalışması açısından önemlidir.

Yine başka bir rivayette Hz. Hasan’ın ölümünden sonraki günlerde İbn Abbâs’ın Muâviye’nin yanına gelerek ona “Ey Ebû Abbâs, ailene neler oldu biliyor musun” dediği, İbn Abbâs’ın “hayır” demesi üzerine Muâviye’nin “Usame b. Zeyd öldü” dediği aktarılmıştır. Daha sonra İbn Abbâs’ın oradan ayrıldığı belirtilmiştir. Bunun ardından gelen kısım ilgi çekicidir çünkü İbn Abbâs açıkça Muâviye’ye ithamda bulunmuştur. Rivayete göre Cuma günü olunca İbn Abbâs, kölesinden elbisesini istemiş ve “ailemin birer birer ölüm haberini veren bu münafığa nasıl sabredeceğim” demiştir.⁴⁶

Eserin bu bölümünde ayrıca İbn Abbâs ile Muâviye’nin uzun bir tartışması rivayet edilmiştir. Bu tartışmada İslâm’a sonradan giren Muâviye’nin ailesine karşı Kur’an’ın kendilerine veya ailesinden birine indirildiğini savunan İbn Abbâs, bir eksiklik olarak bunu Muâviye’nin yüzüne vurmaktadır. Bu kıyaslamaya ek olarak Hz. Osman üzerinden kurgulanan bir Emevî anlayışına karşın Hz. Ali üzerinden kurgulanan bir Hâşimî vurgusu göze çarpmaktadır. Her

⁴⁵ Ahbâr, 43.

⁴⁶ Ahbâr, 44.

iki taraf da üstünlüklerini Hz. Osman ve Hz. Ali'nin yaşadığı mağduriyet üzerinden oluşturmaya çalışmakta ve tartışma süresince mağdurlara yakınlık gündeme getirilmektedir.⁴⁷

Abbasoğulları'nın Emevîlere karşı duruşunun başlıca nedeni olarak Emevîlerin Ali evlâdına kin beslemesinin yansıtıldığı rivayetleri ele aldıktan sonra, Abbasoğulları'nın Ali evlâdının yürüttüğü mücadeleye ortak oluşu, hatta mücadeleyi devralışları hakkındaki rivayetleri ele almak gerekir. Bu konu genel olarak "Ebû Hâşim'in Vasiyeti" olarak bilinmektedir. Kaynağımızda ise "Ebû Hâşim'in Muhammed b. Ali b. Abdullah'ı Görevlendirmesi" başlığı ile verilmiştir. Bu konu hakkındaki en açıklayıcı rivayet şu şekildedir: "*Muhammed b. Ali diyor ki, evlerden birinde Ebû Hâşim'in yanına girdim. Ebû Hâşim bu evde vefat etmişti. Hastalığı ağırlaştığında (ben ondan ayrılmıyordum) bana dedi ki "Allah'ın beni alacağını zannediyorum, evde olanları benim yanımdan çıkar sana bir görev vermek istiyorum". Bunun üzerine Muhammed b. Ali yanındakilere çıkmalarını emretmiş onlar çıkınca Ebû Hâşim sözlerine devam etmiştir:*

310 | db

"Ey kardeşim, sana Allah'tan sakınmayı tavsiye ediyorum çünkü bu kulların birbirine tavsiye edeceği en hayırlı şeydir, sonrasında istediğimiz peşinden koştığımız, başkalarının da isteyip peşinden koştığı bu iş sende ve senin soyundadır, babam (dedem) Ali'nin kendisine şöyle dediğini anlattı: 'Ey oğlum, benden sonra sizin kaderinizde olmayan ya da size yazılmamış bir şey için birbirinizin kanlarını dökmeyiniz bu iş sizden sonra Abdullah b. Abbâs'tan gelen amca çocuklarınızda olacaktır'. Babam bana Ali'nin şöyle dediğini de anlattı: 'Abbâs bir gün Resulullah'ın yanına geldi, ben de Ümmü Seleme'nin evinde Resulullah'ın yanındaydım, Resulullah lif dolu bir yastığa yaslanmıştı sonra o yastığı Abbâs'a attı ve bunun üzerine otur dedi, sonra ona döndü ve benim duymadığım bir şeyi ona fısıldadı sonra Abbâs kalktı ve çıktı, Abbâs gözden kaybolunca Resulullah bana dedi ki; Ey Ali, kendini yorma rahat ol, benden sonra bu iş konusunda (hilâfet, liderlik) küçücük bir nasib dışında senin payın yoktur. Bu iş şu giden adamda ve onun oğullarındadır. Herhangi bir çaba sarf etmeden liderlik onlara kendiliğinden gelecek hatta onlar sizin

⁴⁷ *Ahbâr*, 46.

öcünüzü alıp size kötülük yapanlardan intikam alacaklardır.”⁴⁸

Hız. Peygamber'in dilinden hilâfetin Abbasoğulları'na geçeceğini bildiren haberin ardından Ebû Hâşim'in yine Hız. Ali'nin gördüğü, Hız. Peygamber'in de yorumladığı bir rüyayı anlatarak sözlerine devam ettiği ifade edilmektedir:

“Sanki mescitte büyük bir sofraya kurulmuştu. Sofrada koyun kelleleri vardı. Ebû Bekir geldi, oturdu, az bir süre yedi ve kalktı. Sonra Ömer geldi oturdu uzun bir süre yedi ve kalktı. Sonra Osman geldi, oturdu, uzun bir süre yedi ve kalktı. Osman'dan sonra Ümeyye oğulları geldi uzun bir süre yediler. Sonra Abdullah b. Abbâs ile oğlu ve torunları geldi. Ümeyye oğullarını kaldırdılar kendileri oturdu, sofrada olan her şeyi yediler ve kalktılar. Ama ben onlarla birlikte yemedim.”⁴⁹

Rivayete göre Hız. Ali bu rüyasını Hız. Peygamber'e anlattığında O “İslâm'ı bizimle başlatıp bizimle sonlandıran Allah'a hamdolsun. Bu topluluk değişir sonra İslâm Abdullah b. Abbâs'ın çocukları ile devam eder” demiş ve Nur suresinin 55. Ayetini⁵⁰ okumuştur.

db | 311

Ebû Hâşim bu iki rivayeti Muhammed b. Ali'ye aktardıktan sonra “bu iş artık senin ve senin çocuklarının olur, ben bu işi sana emanet ettim, Allah'tan sakın ve dönüş günü için içinde bulunduğun duruma bak, senden sonrakilere de bunu tavsiye et, şimdi burada gördüğün ahabımın içeriye girmesini istiyorum” demiştir. Bunun üzerine dışarı çıkarılanlardan bazıları tekrar çağırılmış ve Ebû Hâşim yeniden söze başlayarak “Allah size hayırla muamele etsin, insanlar bizimle ilişkilerini keserken siz bizimle ilişkinizi sürdürdünüz, insanlar bize buğzederken siz bizi sevdiniz, vatanlarınızı terk edip işlerinizi bıraktınız, zorlukta ve sıkıntıda bize bağlı kaldınız. Allah'tan sizi ve beni cennetinde bir araya getirmesini isterim” demiştir. Bunun ardından yakında öleceğine vurgu yapıp “(Muhammed b. Ali'yi kastederek) bu liderinizdir onu kabul edip ona itaat edin ki doğru yola ulaşsınız. Tüm vasiyetler ona işaret etmektedir. Ben benim de sizin de kardeşiniz olan Seleme b. Cübeyr'e vereceğimi verdim. Sizi Allah'a

⁴⁸ Ahbâr, 186-187.

⁴⁹ Ahbâr, 187.

⁵⁰ “Allah, içinizden iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan kimselere vaad etti ki, kendilerinden öncelilere verdiği gibi onlara da yeryüzünde iktidar verecek...” Kur'an-ı Kerim Meali (Diyanet İşleri Başkanlığı) (Erişim 19 Ekim 2020).

emanet ediyorum.” demiştir. Bunun üzerine topluluk ağlamaya başlamış, kısa bir süre sonra da Ebû Hâşim vefat etmiştir.

Kaynağımızda yer alan bu rivayetler öncelikle Emevîlerin Ali evlâdının hakkını gasp ettiğini ve peygamber ailesine kötü hisler beslediğini, Hz. Ali’nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye’nin de bu haksızlığa karşı bir mücadele içinde olduğunu göstermektedir. Rivayete göre yürütülen bu mücadeleyi ondan sonra oğlu Ebû Hâşim devralmış fakat Ebû Hâşim’in bir erkek evlâdı olmadığı için ölüm döşeğindeyken Abbâsîlerden Muhammed b. Ali’yi yanına çağırarak ona Emevîlere karşı yürütülen mücadeleyi devam ettirmesi için vasiyette bulunmuştur. Bu esnada aktarılan rivayetlerde bizzat Hz. Peygamber’in kendi ağzından bir asırdan fazla süre önce hilâfetin bir gün Abbâsîlere geçeceğini bildirdiği görülmektedir. Abbâsîler vasiyet rivayeti ile meşruiyeti büyük ölçüde kurmaya çalışmış ancak Ali evlâdının diğer kollarında çıkan huzursuzluğu engellemeye bu çaba yeterli olmamıştır. Çünkü akıllara gelen ilk soru Ebû Hâşim’in bu işi neden Ali evlâdından bir isme değil de Abbasoğulları’na verdiğidir. Bu noktada Abbâsîlerin yapacağı en önemli hamle “bu işin zaten Abbasoğulları’nın hakkı olduğunu” savunmak olacaktır. Bu sebeple Hz. Abbâs üzerinden kurulan bir meşruiyet fikri yaygınlaştırmaya çalışılmış ve bunu yansıtacak rivayetler kaynağımızda yerini almıştır.

312 | db

Abbâsîlerin Meşruiyetini Savunmada *Ahbâr*

Eserde Abbâsîlerin Abbasoğulları üzerinden kurmaya çalıştığı meşruiyetin ilgili rivayetlerdeki en dikkat çekici husus, Abbasoğulları’nın faziletini gösteren ve hilâfetin soylarından olacağına dair haberlerin çoğunlukla Hz. Peygamber’e nispet edilerek onun dilinden anlatılmasıdır. Kaynak bu noktada gelecek nesiller için bir propaganda aracı görevindedir. Abbasoğulları’nın faziletini anlatan birçok kısım bulunmakla birlikte bakış açısını ve ideolojiyi göstermek için birkaçını vermek yeterli olacaktır. Ele alınacak diğer rivayetler hilâfetin Abbasoğulları’na geçeceğini haber verenler olacaktır.

Abbâsîlerin Abbasoğulları üzerinden kurmaya çalıştığı meşruiyetin kaynağında gittikleri değişim bizzat müellif tarafından şu sözlerle ifade edilmiştir:

“Ebû Müslim, Mehdî zamanına kadar (Abbâsîlerin imametini Ali evlâdından devraldığına inanmaya) çağırdı.

Mehdî ise onları imametın Abbâs'a ait olduğu görüşüne döndürdü ve onlara 'imamet peygamberin amcası Abbâs'a ait idi. Çünkü o insanların buna en layık olanı ve peygambere en yakın olanı idi. Ondan sonra Abdullah b. Abbâs'a, ondan sonra Ali b. Abdullah'a ondan sonra Muhammed b. Ali'ye, ondan sonra İbrahim b. Muhammed'e sonra Ebu'l Abbâs'a, sonra Ebû Cafer'e, sonra Mehdî'ye.' dedi ve sonra da bu listeyi Mehdînin soyu üzerinden bugüne kadar uzattı."⁵¹

Bu yazarın Mehdî zamanında yaşadığını gösteren bir işaret sayılabilir çünkü paragrafta senet bulunmayıp müellifin kendi aktardıkları olduğu açıkça görülmektedir. Mehdî'den sonraki kısımda halife isimleri zikredilmemesine rağmen sanki sıralanan bir liste varmış da verilmemiş izlenimi uyandırılmıştır.

Abbasoğulları'nın faziletini yansıtan bir rivayet Abdullah b. Abbâs'ın cenazesinin defin işleminde karşılaşılan olağanüstülükler hakkındadır. Rivayete göre Abdullah b. Abbâs Taifte vefat etmiş, İbn Hanefiyye namazını kıldırması, bu sırada beyaz bir kuş gelmiş ve kefeninin içine girmiştir. Sonra kuş kefenin içinden çıkmamış ve Abdullah kuşla beraber defnedilmiştir, onu defnedip toprağı düzelttikten sonra "yemin olsun ki bugün ümmetin mürekkebi⁵² vefat etti" denilmiştir. Muhammed b. Ali "bu ümmetin rabbanisi vefat etti" demiştir. Bunun ardından Abdullah b. Abbâs'ın "Allah resulü bana vefat ettiğimde kabrimi kabir miktarınca beyaz bir bulutun yağmurla sulayacağını bildirdi ve bulutun suyunu üç gün boyunca akıtacağı ve sonra dağılacığı bildirildi" şeklindeki sözü hatırlatılmıştır. Hatta bu rivayet Ali b. Hüseyin'in ağzından verilmiştir. Kaynağımızda son olarak şu bildirilmiştir: "İbn Abbâs vefat edince, şöyle bir ses işittiler: "Ey mutmain nefis, Allah'tan razı olarak ve Allah da senden razı olmuş bir biçimde rabbine dön."⁵³ Kaynağımızda daha sonra beyaz bir kuşun gelip kabre girdiği sonra da Resulullah'tan rivayet edildiği gibi bu yağmurun yağdığı rivayeti verilmiştir.⁵⁴

Abdullah b. Abbâs'ın vefatında yaşanan bu dikkat çekici hadiselerden başka bir de onun Hz. Peygamber hayattayken yaşadığı farklı hadiselere yer verilmiştir. Bunlardan biri Hz. Peygamber'in ya-

⁵¹ Ahbâr, 165.

⁵² Eserde *hibr* olarak geçmektedir. "Ümmetin âlim kişisi" anlamında kullanılmıştır.

⁵³ el-Fecr 89/27-28.

⁵⁴ Ahbâr, 133.

nında iken Cebrail'i gördüğüne dair bir rivayettir. Cebrail'in zaman zaman insan suretinde görülebildiği düşünöldüğünde bu rivayetin sahih olabileceği düşünölebilir. Ancak dikkat çekici kısım Cebrail'in Abdullah b. Abbâs hakkında söyledikleridir. Rivayet şu şekildedir:

“Bir gün Hz. Abbâs ve Abdullah b. Abbâs Hz. Peygamber'in yanına girmiş, çıkınca Abdullah b. Abbâs babasına ‘O'nun yanındaki O'ndan daha yakışıklı adamı gördün mü?’ diye sormuştur. O da ‘hayır yanında kimse yoktu’ demiştir. Bunun üzerine Hz. Abbâs ‘Ey Allah'ın Resulü yanındaki adam kimdi? Abdullah bir adam gördüğünü söylüyor’ diye sormuş, Hz. Peygamber de ‘Ey Abdullah, O'nu gördün mü? O Cibril'di’ diye yanıt vermiştir. Onlar çıkınca Cibril de Hz. Peygamber'e ‘O kimdi?’ diye sormuş ‘O amcamın oğludur’ yanıtı üzerine Cebrail ‘O, gelecekte hayrı beklenen, ümit edilen kimsedir’ demiştir.”⁵⁵

Bir başka rivayette Abdullah b. Abbâs ölüm döşegindeyken oğlu Ali'yi çağırıldığı ve ona birtakım tavsiyelerde bulunduğı nakledilmiştir. Bu tavsiyelerin ardından da “*ben Allah Resulünün dedene (Abbâs'a) şöyle dediğini işittim: Bu iş (hilâfet) Ümeyye oğullarından sonra senin oğullarında olacaktır*”⁵⁶ demiştir. Böylece Abdullah b. Abbâs'ın oğlunu hilâfet işine yönlendirdiği söylenebilir. Bu yönlendirmeden sonra verdiği tavsiyeler de dikkat çekicidir:

“Benden sonra sizin yurdunuz Hicaz değildir. Beni gömdüğünüzde aileni topla Şam ehline katıl (Şam'a git) Çünkü Ümeyye oğullarının bir hedefi vardır ve bunu mutlaka yerine getireceklerdir. Onlar yoldan çıkmış olmaları ve haddi aşmalarına rağmen, sana ve ailene seninle arasında akrabalık bağı bulunan Zübeyr ailesinden daha yumuşak davranır. Amcaoğlun Ali'nin oğullarından sakın ve oğluna da bunu tavsiye et. Çünkü onların bir kişinin kendisi yüzünden öldürölmesini gerektiren hareketleri vardır.”⁵⁷

Burada not edilmesi gereken bir nokta da Abdullah b. Abbâs'ın oğluna Emevîleri Abdullah b. Zübeyr'e tercih etmesi yönündeki tavsiyesidir. Oğluna Şam'a yerleşmesi konusunda vasiyette bulunmakta, hatta “*Ey oğlum, Şam'a geldiğinde Abdölmelik konaklama*

⁵⁵ *Ahbâr*, 127. Dürî bu noktada bir not düşmüş ve rivayetin Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşraf* adlı eserinde de yer aldığını ancak son kısmın bulunmadığını belirtmiştir.

⁵⁶ *Ahbâr*, 130.

⁵⁷ *Ahbâr*, 130.

konusunda sana seçme hakkı verecektir. Şerat'taki tepelerde konakla. Çünkü iktidar el değiştirip Ümeyye oğullarından çıktığında insanlar içinde Ehl-i Beytin en büyüklerinden ve insanların en şereflişi Şerat halkından bir adama geçecektir, işte siz onlarsınız."⁵⁸ diyerek geleceği en ince ayrıntısına kadar bildirmiş olmaktadır.

Başka bir rivayette de Muhammed b. Ali iki oğluyla (Ebu'l-Abbâs ve Cafer) Velid b. Yezid'in yanında olduğu nakledilmiştir. Daha sonra oğullarıyla dışarı çıkmış, Velid b. Yezid de arkasından "bu adam Ümeyye oğullarına hakimdir"⁵⁹ demiştir. Bunun ardından Velid'in ağzından nakledilen sözler de ilgi çekicidir. Velid şu şekilde sözlerine devam etmiştir: "Onlardan 24 adam vardır. Sekizi Abdullah, sekizi Muhammed, sekizinin isimleri de farklıdır. Kimisi 1 sene, kimisi 2 sene, kimi az kimi çok ama sonuncusu 40 sene hüküm sürecektir." Yanındaki adam "Ey Müminlerin emiri, bunu nerden biliyorsun" deyince o da "Danyal'ın kitabından" diye yanıt vermiştir. Velid'in yanında oturan kişinin "ben bu kitabı okusam" demesi üzerine, o da "okumak yerine istersen bunları yazabilirsin" demiştir. Burada rivayeti nakleden kişinin Abdurrahman el-Ensârî olduğu anlaşılmaktadır çünkü anlatıma "Velid b. Yezid'in yanında oturuyordum" diye başlamıştır.⁶⁰ Burada kaynağın ilginç bir rastlantıyı yansıtan bir rivayet verdiğine değinilmelidir. Bu rastlantı Velid'in saydığı kişilerin toplamının 24 olması, 25. Abbâsî Halifesi Kâdir'in ise, miladî 991-1031 yılları arasında 40 yıl halifelik yapmasıdır. Burada ciddi bir rastlantı söz konusudur ancak rivayette net isimler ve yıllar yer almadığı için üzerinde durulmayabilir.⁶¹

Hilâfetin Abbasoğulları'na geçeceği hakkında başka bir rivayette ise İbn Abbâs'ın bir topluluğun "Bu ümmetin içinde 12 tane halife olacak" sözünü duyduğu bunun üzerine "siz ne kadar ahmakça bir söz söylüyorsunuz. Bu 12 kişiden sonra bizden üç kişi daha vardır. Bu kişiler: Seffâh, Mansûr, Mehdî'dir. (Sonra) halifeliği deccâle⁶² teslim

⁵⁸ *Ahbâr*, 130.

⁵⁹ Bu ifadeye "onların yerini alacaktır" gibi bir anlam verilebilir.

⁶⁰ *Ahbâr*, 169.

⁶¹ *Kitab-ı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1997), 6/1 vd. Kitab-ı Mukaddes içinde yer alan Danyal'ın kitabı olarak bilinen kısma bakıldığında bu rivayetle ilgili birer uyuşan bir anlatımın bulunmadığı görülür.

⁶² Deccâl "âhir zamanda ortaya çıkıp göstereceği hârikulâde olaylar sayesinde bazı insanları dalâlete sürükleyeceğine inanılan kişi" anlamında kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kürşat Demirci, "Deccâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/67-69.

ederler.”⁶³ dediği nakledilmiştir. Bu rivayeti müellifin kendisinden naklettiği Ebû Usame yorumlamış ve demiştir ki “*Deccâl’e teslim etmeden kasıt onun çocuklarının deccâle teslim etmesidir*”. Daha önce de işaret edildiği üzere bu rivayet kaynağın yazıldığı dönemi yansıması açısından hayli önem arz etmektedir. Çünkü Mehdî’den sonra Hâdî (169/785-170/786) halife olmuştur. Hâdî’ye veya Abbâsîlerden ondan sonra gelecek bir isme deccâl denilmesi mümkün görünmemektedir. Ayrıca Emevîlerden önce dört halife bulunmakla birlikte, on dört tane Emevî Halifesi bulunmaktadır. Buradaki Mehdî’den kasıt “beklenen Mehdî” ise ondan önceki Seffâh (132/750-136/754) ve Mansûr (136/754-158/775) lakaplı iki Abbâsî halifesi neden sıralandığı üzerine düşünülmesi gereken bir noktadır. Değilse ve bizden üç kişi diyerek lakaplar verildi ise, Abbâsîlerin bu lakapları art arda almaları da ilgi çekicidir. Ayrıca bu lakaplardan Mansûr ve Mehdî güzel lakaplardır ancak Seffâh (kan dökücü) hoş bir lakap değildir. Arap kültüründe lakap kullanma yaygın olsa bile kimsenin kolay kolay Seffâh lakabını almayacağı açıktır. Diğer taraftan Hz. Peygamber’e bile nispet edilmeyen bir bilgi ile İbn Abbâs’ın gelecekte haber vermesi makul görünmemektedir. Dolayısıyla bu rivayet *Ahbâr*’daki en farklı rivayetlerden biri olarak değerlendirilmelidir.

316| db

Kaynağın vasiyetin Ali evlâdından devralınıştan ve Abbasoğulları’nın hilâfete gelecek kişiler olduğundan, doğudan gelecek kurtarıcı hakkındaki rivayetlere kadar pek çok yerde kutsal çağrışımardan yararlandığı ve rivayetleri önceden bildirilen müjdeler gibi sunduğu açıktır. Bunlardan başka, organizasyonun şekillenme aşamalarının anlatıldığı kısımlarda da kutsal çağrışımlara rastlanmaktadır.⁶⁴ Bu kısımda en dikkat çekici husus, bu organizasyonun Hz. Peygamber’in veya Kur’an’da bahsi geçen diğer peygamberlerin kutsal görevlerindeki metotlarına benzetilmesidir. Bu konuya birçok müsteşrikin de dikkat çektiği görülmektedir.⁶⁵ Hatta Lassner, gerçekte Abbâsîlerin böyle bir niyetleri olup olmadığını bilmemekle beraber, sonraki kaynaklarda ihtilâl hareketinin söz konusu ulvi

⁶³ *Ahbâr*, 29.

⁶⁴ *Ahbâr*, 213.

⁶⁵ Van Vloten, *Emevî Devrinde Arab Hâkimiyeti*, 57; Moshe Sharon, *Black Banners from the East: Revolt: The Social and Military Aspects of the ‘Abbasid Revolt* (ACLS Humanities E-Book, 1990), 188-189.

hareketlere benzetilmeye çalışıldığını ifade etmiştir.⁶⁶ Bu yönüyle Lassner kitabının metoduna uygun olarak⁶⁷, kaynakların meseleyi nasıl ele aldığını inceleyerek, bir nevi Abbâsî tarihçiliğinin analizini de yapmıştır.

Meşruiyet konusunda kaynağımızdan çıkarabileceğimiz en önemli husus, Ali evlâdına dayalı bir meşruiyetin başta benimsenip, sonradan terkedilmesidir. Kaynak bu geçişin izlerini taşımaktadır. Abbâsîlerin bu değişen siyaseti hakkında modern tarihçilerin değerlendirmeye yaptıkları görülmektedir. Örneğin Sharon, Abbâsîlerin mücadelelerinde öncelikle meşruiyete ihtiyaçları olduğu görüşündedir. Bu sebeple “Hâşimîyye adıyla yürütülen Şîî organizasyonu” devralmışlardır. Bunu yapmakla sadece Emevîlere karşı mücadelelerinde meşru bir zemin kazanmamış aynı zamanda Peygamber ailesini temsil hakkını da elde etmişlerdir. Bu temsilin de o zamana kadar Ali evlâdı tarafından yapıldığı açıktır. Ancak Mehdî döneminden itibaren, Ali evlâdından alınan temsil için vasiyet görüşünün yerini doğrudan Hz. Abbâs üzerinden bir meşruiyet çabasının aldığını ifade etmektedir. Bunun sebebi olarak da Mehdî'nin babası Mansûr zamanında, Ali evlâdına karşı olan politikanın değişime uğramasını gösterir. Ali evlâdının etkisinin ve gücünün azalması ile Abbâsîlerin artık onlara ihtiyacı kalmamıştır. Sharon, Hz. Peygamber'in ağzından gelecekte Abbâsîlerin yönetime geleceği ile ilgili sözlerin türetilmesinin bu değişimin eseri olduğunu da belirtmiştir.⁶⁸

Sonuç

Ahbâr adlı eser, bir tarihi vesika olarak gün yüzüne çıkarılışının ardından Abbâsî İhtilâli çalışmalarında büyük yankı uyandırmış ancak eser bugüne kadar yeterli incelemeye tabi tutulmamıştır. Böyle önemli bir eser, yalnızca içerdiği detaylı bilgi açısından değil, tarihçilik, İslâm tarihi ve hadis rivayeti açısından da ele alınmalıdır. Bu makalede eser; yazım metodu, sunduğu ideoloji ve tarihî değeri bakımından incelenmiştir. Eserde, Abbasoğulları'nın fazileti üzerinden kurgulanan ihtilâl tarihçesi anlatımında tarihi boşlukları doldu-

⁶⁶ Jacob Lassner, “The ‘Abbasid Dawla: An Essay on the Concept of Revolution in Early Islam”, *Tradition and Innovation in Late Antiquity*, ed. Frank Clover - R. Stephen Humphreys, 1989, 261.

⁶⁷ Jacob Lassner, *Islamic Revolution and Historical Memory: An Inquiry Into the Art of ‘Abbasid Apologetics* (New Haven: American Oriental Society, 1986).

⁶⁸ Sharon, *Black Banners II*, 84-93.

arak tarihçiye yol gösteren birçok önemli rivayetin yanında, gelecekte haber verme yönü açıkça öne çıkan rivayetlere de yer verilmiştir. Fakat ne gariptir ki bu kehanetler Mehdî döneminin ötesine geçememiştir. Hatta Mehdî'den sonra hilâfetin Abbâsîlerde kalıp kalmayacağı bilinemediği için hilâfetin deccâle teslim edileceği gibi belirsiz ifadelerle de yer verilmiştir. Bu yönüyle kaynakta, yazıldığı dönemde yaşanan olaylar geçmiştekilerin ağzından “gelecekte olacak” olaylar gibi aktarılarak esere kehanetçi, apokaliptik, hatta kutusal bir yön katılmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle Abbâsîlere meşruiyet kazandırılmaya çalışıldığı aşikardır. Çünkü böylece onlar gelecekte ortaya çıkacağı söylenen, “beklenen kurtarıcı” olacaktır. Yazarı ve yazıldığı dönem hakkında birçok farklı görüş olsa da *Ahbâr*'ın yazılma amacı içeriğinden anlaşılmaktadır. Eser, bir taraftan Emevîlere karşı mücadelenin detaylarını vererek “kutlu ve mübarek” mücadeleyi sonraki nesillere aktarma gayesindedir, bir taraftan da bu mücadeleyi Abbâsîlerin nasıl ve neden sahiplendiklerini göstermektedir. İçerisinde yer alan ve gerek tarih gerekse hadis ilmi bakımından doğru kabul edilemeyecek rivayetlerden günümüz araştırmacısının kesin olarak edineceği bir sonuç bulunmaktadır. Bu da tarihi gerçekliği olmadığı kabul edilse bile bu aktarılanların Abbâsîlerin veya en azından Abbâsîleri meşru bir zemine taşıma gayesinde olanların içinde bulunduğu psikolojiyi açık şekilde yansıtıyor olmasıdır.

318 | db

Abbâsîler iktidarı bir ihtilâl ile Emevîlerden devralmış ve bunu meşru bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Bunun için öncelikle aynı uğurda uzun süredir mücadele yürüten başka bir hareket olan Ali evlâdının hakkını koruduğunu ve mücadeleyi onlardan vasiyet olarak aldığını göstermeye çalışmıştır. Ali evlâdının ancak bir kolunu teskin eden bu açıklama yeterli olmayınca, hilâfetin zaten Abbasogulları'nın hakkı olduğunu gösteren rivayetler devreye sokulmuştur. Çalışmamız, Abbâsî İhtilâlinin en önemli kaynağı sayılabilecek *Ahbâr*'ın, Abbâsîlerin hareketlerini da'vet ve devlet söylemlerinin kutsi zeminine oturttarak meşruiyet sağlama aracı olarak yazıldığını göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Bu anlamda İslâm tarihinde ortaya çıkmış bu gibi manipulatif örneklere önemli bir eleştiri yöneltmiştir. Bununla birlikte, tarihî anlamda hiçbir eserin değersiz olmayacağını, iyi anlaşıldığı takdirde, tarihçi ve tarihi arka plan hakkında önemli bilgiler sunabileceğini savunmaktadır. Nitekim özellikle modern dönemde ortaya çıkan ve tarihçinin metodolojisini önemli ölçüde genişleten; sosyal, psikolojik, antropolojik bakış açı-

ları sunan yeni ekollerin katkısıyla tarihî veriler yeniden ele alınmalıdır. *Ahbâr* böyle bir gözle değerlendirildiğinde yalnızca Abbâsî İhtilâli tarihine değil, ihtilâl öncesi ve sonrasına da ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

- Agha, Saleh Said. *The Revolution Which Toppled Umayyads: Neither Arabs Nor 'Abbâsîd*. Brill, 2003.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şuayb Arnaût. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Ahmed b. Yahya, Belâzürî. *Fütûhu'l-Buldân*. thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ' - Ömer Enîs et-Tabbâ'. Beyrut: Müessesetü'l-Maârif, 1987.
- Bahramian, Ali - Umar, Suheyl. "Akhbâr al-Dawla al-'Abbâsiyya". *Encyclopaedia Islamica*, 2008. http://dx.doi.org/10.1163/1875-9831_isla_COM_0238
- Başaran, Selman. "İbnü'n-Nettâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/178-179. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bloch, Marc. *Tarihin Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*. İstanbul: İletişim, 2018.
- Bora, Fozia. *Writing History in the Medieval Islamic World: The Value of Chronicals as Archives*. Londra: I.B. Tauris, 2019.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi'u's-Sahih*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1400.
- Carr, Edward Hallett. *Tarih Nedir?* İstanbul: İletişim, 2005.
- Çetin, Nihad. "Ahbâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/486-489. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Daniel, Elton. "The Anonymous 'History of the Abbasid Family' and its Place in Islamic Historiography". *Middle East Studies* 14 (1982), 419-434.
- Daniel, Elton L. *The Political and Social History of Khurasan Under Abbasid Rule, 747-820*. Minneapolis: Bibliotheca Islamica Minneapolis, 1979.
- Demirci, Kürşat. "Deccâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/67-69. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Dûrî, Abdulazîz. *İlk Dönem İslam Tarihi*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016.
- Green, Anna - Troup, Kathleen. *The Houses of History*. Manchester: Manchester University Press, 1999.
- Hatiboğlu, Mehmed Said. *Siyasi-İctimai Hâdiselerle Hadîs Münasebeti*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Humphreys, R. Stephen. *İslam Tarih Metodolojisi*. İstanbul: Litera Yayınları, 2004.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. Matbaatu Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.
- Lassner, Jacob. *Islamic Revolution and Historical Memory: An Inquiry Into the Art of 'Abbâsîd Apologetics*. New Haven: American Oriental Society, 1986.
- Lassner, Jacob. "The 'Abbasid Dawla: An Essay on the Concept of Revolution in Early Islam". *Tradition and Innovation in Late Antiquity*. ed. Frank Clover - R. Stephen Humphreys, 1989.
- Mottahedeh, Roy. "The 'Abbasid Caliphate in Iran". *Cambridge History of Iran*. ed. R. Nelson Frye. Cambridge: Cambridge University Press, 1975.
- Müslim b. Haccâc, Ebu'l-Hüseyn. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412.
- Omar, Farouk. *The Abbasid Caliphate 132/750-170/786*. Bağdat: National Printing and Publishing, 1969.
- Öz, Mustafa. "Muhammed b. Hanefiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/537-539. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Özen, Şükrü. "Velâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/11-15. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Râmhumuzî, Hasen b. Abdurrahman. *el-Muhaddisu'l-Fâsil beyne'r-Râvi ve'l-vâi*. thk. Muhammed Acâc el-Hatîb. Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 1391.
- Sharon, Moshe. *Black Banners from the East: Revolt: The Social and Military Aspects of the 'Abbasid Revolt*. ACLS Humanities E-Book, 1990.
- Van Vloten, Gerlof. *Emevî Devrinde Arab Hâkimiyeti: Şîâ ve Mesih Akîdeleri Üzerine Araştırmalar*. çev. Mehmed Said Hatiboğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayinevi, 1986.
- Wellhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukutu*. çev. Fikret İşıltan. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayinevi, 1963.
- Ahbârü'd-devleti'l-'Abbâsiyye*. thk. Abdülazîz Dûrî - Abdülcebbâr Muttalibî. Beyrut: Dârü't-Talia, 1971.
- Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 09 Ocak 2020. <https://sozluk.gov.tr>
- Kitab-ı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1997.
- Kur'an-ı Kerim Meali*. Diyanet İşleri Başkanlığı. Erişim 19 Ekim 2020. <https://kuran.diyaret.gov.tr>

The *Akhbār al-Abbās* as a Legitimacy Tool of the Abbāsīd Caliphate and its Value for Islamic Historiography

Öznur ÖZDEMİR*
Şule Yüksel UYSAL**

Extended Abstract

The Abbāsīds was the second Islamic dynasty that became the caliphs after the Umayyads and took over the Islamic state's administration with a revolution in 132/750. After the revolution, the politics of the dynasty have also been shaped by an understanding under the influence of the revolt. Hence, the sources of the period wrote that the Umayyads were tyrants while the Abbāsīds established a "blessed state" (*al-dawla al-mubāraka*) which saved the ummah from the disruption and injustice. The historiography for the early Islamic caliphates should be investigated from a suspected perspective if we take this tendency into account. Arguably, with a seeking for legitimacy, the historians under the influence of the caliphate had been forced to write for the sake of these new rulers. Additionally, in this legitimacy seeking, Abbāsīds wished to link themselves directly to the Prophet Muhammad (PBUH). Thus, they used the discourses "selected" and "heralded" ones and benefited from the widespread Mahdi belief among people. On the other hand, in the establishment of a new caliphate, the Abbāsīds disregarded the Alid family even though the sons and descendants of Ali had sacrificed their lives for ummah against the Umayyads. All these steps needed another legitimacy background, and at this point, the manuscript known as *Akhbār al-Abbās* should be considered as an essential source that supports the Abbāsīd dynasty for their legitimacy seeking. Furthermore, this source clearly reflects the ideology of the revolutionaries to the reader.

After the discovery of the manuscript in the 1950s by Professor Husayn Amin in the library of the Abū Hanīfa Madrasa in Baghdad and its publishing by Dūrī and Muttalībī in 1971, the understanding of the Abbāsīd revolution amongst modern historians changed to some extent. Many historians have considered it the primary source for the Abbāsīd *da'wa*, and they have developed their theories on the revolution utilizing the information given in this source. With its reprint, the importance of *Akhbār* in the history of the Abbāsīd revolution has gradually increased, and it has been the primary source of many modern studies on the Abbāsīd revolution. The recognition of the source in the West was thanks to the names who investigated and evaluated this source by reaching its Arabic publication and took it into their works. Considering the modern studies in the

* Dr., Sakarya University, Faculty of Theology Department of Islamic History, Sakarya, Turkey, oznurozdemir@sakarya.edu.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0003-2379-538X>

** Dr., Sakarya University, Faculty of Theology Department of Hadith, Sakarya, Turkey, syuysal@sakarya.edu.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0003-4336-0186>

past half-century, there have been almost no western/orientalist researchers who have not included the source in their work or view it. However, in Turkey, such an important source has not been regarded and referenced in the studies on the Abbāsīd revolution. Furthermore, researchers on Islamic history have not given any importance to this source even Dūrī had published an article on it after the 1950s in Arabic. This source is significant for the understanding of Islamic historiography and Abbāsīd politics and reveals how and in what way the revolution occurred. Moreover, one can find in the method and approach of the source how the fundamental principles of Islamic historiography have changed. It includes lots of partisan and manipulative expression as well as weak or wrong *ahadith*.

The writing style of this anonymous source has led modern historians to assume that its author was close to the Abbāsīd family and narrated from the inner circle of the revolutionary movement. Because, this source, had been written in a style that manipulates the reader by glorifying Prophet's uncle Abbās and the Abbāsīd dynasty. On the other hand, it reveals many details about the clandestine period and action phase of the Abbāsīd revolution, which is considered a significant event in the history of Islam. In addition to this, it gives valuable information about the socio-political identities of the revolutionaries and the discourses which they used during the revolutionary movement.

This article aims to develop an understanding of the purpose behind the writing of *Akhhbār* and to re-evaluate the source by regarding it as a historical manipulative record. To understand and illustrate how historical writing could be manipulated in line with Abbāsīd ideology, the study includes particular chapters from the source. These parts present the controversial matters about the Abbāsīd family and their ideology. As a result, both the history of the Abbāsīd revolution and the Islamic historiography are interpreted by shedding light on an early source.

Keywords: Islamic History, Abbāsīds, Abbāsīd Revolution, Historiography, Legitimacy.

